

– to save its own cultural identity and to be accepted in the world of Other (meanwhile – European West). In the course of investigation the poetical identity is viewed in the context of interpenetration, mutual understanding, and mutual dialogue with Other and as a result – mutual enrichment. In such a case lingual, ethnic and cultural and linguistic identities don't coincide are not absorbed by the others but complexly interact, being projected in its presence, preserving its originality, individuality, distinctive features. The emphasis is made on the mine::others relations, which demonstrate how isolationism and distancing from the Other is transforming in the relation of tolerance and compromise. We arrive at a conclusion that town's image that in its turn is integrated image and is characterized by certain duration, is not unchangeable and is converting into the qualitatively new type of relation, when the identity is formed in the dialogical interaction with Other.

Key words: imagology, multiculturalism, «Prague school», emigrant, binary opposition, cultural pluralism, national identity, town text.

Крюкова Юлія Дмитрівна – аспірантка кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, krjukowajuli@gmail.com

УДК 821.162.1-1.09

Лілія Лавринович

Вікові координати життєвого світу особистості в поетичній філософії Збігнева Герберта

У статті йдеться про філософсько-поетичне осмислення вікових категорій дитинства, зрілості, старості у ліриці З. Герберта. На основі низки поетичних творів із різних періодів творчості поета проаналізовано вікові модуси як феномени, які становлять екзистенційний центр існування людини. Дитинство постає в Герберта переважно через призму конкретно-речових чи персоніфікованих образів, базованих на власних спогадах, які тяжіють до універсалізації. Феномен зрілості в поезії польського автора – найбільш напружений та амбівалентний стан існування. Проблема старості подається як проблема зникнення. Феномен старості чи не найбільше актуалізований, причому часто у протилежних контекстах (то через мотиви античного стоїцизму, то через застосування поетики парадоксу з метою зобразити абсурдність руйнування людської свідомості в передсмертному стані).

Ключові слова: З. Герберт, феноменологія віку, дитинство, зрілість, старість, поетика парадоксу.

Тема віку людини належить до тих, які перманентно звучать в історії світової літератури. Дискретні вікові модуси дитинства, юності, зрілості, старості в літературному тексті мають і художньо-естетичне, і філософське навантаження: творчо осмислюючи вік, письменники репрезентують його модуси не лише як образи-мотиви чи мистецькі топоси, але й як соціо- та психокультурні феномени. Ба більше: по-перше, можна говорити про міфологізацію модусів віку, яка притаманна окремим літературно-мистецьким епохам (див. про це, напр.: [1]) чи, вужче, творчості окремих письменників; по-друге, колективні чи індивідуальні міфи вікових модусів релевантні у стосунку до різних літературно-мистецьких епох чи й конкретних авторів у межах однієї епохи (відповідно до напрацьованого цією епохою чи окремою творчою особистістю досвіду).

Проблематика віку все частіше стає предметом зацікавлення у сфері гуманітарного пізнання. Окремі вікові періоди життя людини, вікова динаміка, філософія, психологія, соціологія віку – ці та інші теми цілком закономірно вписуються в контекст людинознавчих студій, з огляду на екзистенціалістський «поворот до людини», коли актуалізуються мотиви скінченності її буття та смертності (відтак етапів «буття-до-смерті») [див., напр.: 4–6; 9; 16]. Вік особистості як стадіальна структура, як характеристика людського існування в його часовому вимірі відбиває суб'єктивний екзистенційний досвід (ту ж особисту міфологію, зміст індивідуального і колективного несвідомого у структурі світогляду людини, її ціннісні орієнтири, особливості світосприйняття, картину світу і т. ін.). Літературознавчий аналіз феноменології віку в художньому творі дає можливість актуалізувати перелічені чинники у стосунку до творчості конкретного автора.

Збігнєв Герберт – класик польської літератури другої половини ХХ ст., мистецький спадок якого постійно перебуває в полі зору літературознавців. Монографічні дослідження С. Баранчака [8], А. Калішевського [12], Ю. Корнгаузера [13], М. Миколайчак [15], Д. Опацької-Валасек [17] та багатьох ін., ціла низка тематичних збірників наукових праць [див., напр.: 10; 18] розглядають найрізноманітніші аспекти творчості письменника (в короткому огляді важко їх перелічити, тож відсилаємо до репрезентативного, яке все ж не охоплює весь безмір сказаного про Герберта в останні роки, дослідження Войцеха Лігези «Герберт: коротка історія читання» [14]).

Наша мета – аналіз зображення в поетичній творчості З. Герберта життєвого світу особистості крізь призму вікових феноменів. Такий підхід цілісно не здійснювався, попри згадки про наявність відповідних мотивів у ліриці; окрім того, він пропонує новий ракурс бачення добре відомих гербертових творів, додає штрихи до досліджень поетики метафізичного, інтелектуальних аспектів творчості Герберта, семантики та символіки окремих текстів тощо.

У поезії З. Герберта фіксуємо увагу до трьох основних вікових феноменів – дитинства, зрілості та старості. Прослідкуємо поетапно, як це відбувається.

Актуалізуємо увагу на поезії «Dom» зі збірки «Struna światła» (1956), де автор малює образ дитинства, що, закономірно, пов'язаний найперше з «малим всесвітом», через простір якого людина насамперед починає пізнавати буття. Уже в цій ранній поезії відчуваються важливі для всієї творчості Герберта ідейно-художні настанови (спроба засобами слова зафіксувати зникоме, осмислити його понадчасову сутність; увага до метафізики предметності; тяжіння до абстрагування конкретно-чуттєвого досвіду, ін.) та особливості поетики (багатошарова та парадоксальна асоціативність, філософська «підкладка» художньої образності, словесний мінімалізм тощо).

Неодноразово згадувані, особливо в українському гербертознавстві, факти біографії письменника (народження та ранні роки у Львові, вимушений переїзд до Кракова у 20-річному віці) накладаються у творі на зображення простору – майже ефемерного, як і сам описуваний час дитинства, що від нього лишилися хіба дрібні окрушини в пам'яті («*dom dzieci zwierząt i jablek*» [З, с. 56]), бо все інше знищене як не війною, то часом. Ці закарбовані в пам'яті враження, асоціації – окремі елементи авторського міфу дитинства як золотого віку, Аркадії, до якої годі повернутися, впливають і на сприйняття локального простору міфу, здатного бути понад часом, що цілком закономірно для міфологічного «вічного тепер»: «*Dom nad porami roku*» (вічність в античному розумінні), при тому не просто позбавленого ознак предметності (отже, буденної реальності, «намацальності»), а майже схематичного (аж настільки, що автор на позначення образу дому вживає геометричну термінологію: «*kwadrat pustej przestrzeni / pod nieobecna gwiazda*», «*dom jest szczęściem dzieciństwa / dom jest kostką wzruszenia*» [З, с. 56]). У такий спосіб З. Герберт по-мінімалістськи скупими мазками досягає доволі специфічного ефекту, який зіставний

із ефектом роздвоєння образу в оптичній ілюзії: дім дитинства є (в пам'яті – отже, у свідомості), але його немає (у фізичній, «досяжній» реальності). Подібний рецептивний парадокс, сформований подвійною оптикою зображення минулого (фіксованого індивідуальною чи колективною пам'яттю) і теперішнього, неодноразово трапляється й у творах З. Герберта в наступних поетичних збірках.

Світ дитини – світ найближчих рідних. У цьому сенсі показові поезії «Мама» (з першої збірки «Struna światła») і «Babcia» (з останньої збірки «Epilog burzy»). Тексти суголосні за мотивами (дитяча рецепція найрідніших), хоч перший текст можна назвати більш «інтимним», в ньому спрацьовують насамперед емоційні чинники поетичного – ставлення ліричного героя до матері, тоді як у другому автор зводить особистий досвід (образ рідної бабусі) до колективної історії вірмен, винищених на початку ХХ століття.

По-різному твориться темпорально-змістова структура текстів. Центр, навколо якого фокусується напруга першого твору, базована на протиставленні «було – стало». Акцент зроблено на втраті сакрального міфологічного часопростору, зіставного з ідеальною вічністю (образ люблячої мами – явлений атрибут Раю): див. на мовному рівні динаміку обставинної семантики в цитованому фрагменті («*Myślałem: / nigdy się nie zmieni // zawsze będzie czekała / ubrana w białą suknię / i niebieskie oczy / na progu wszystkich drzwi // zawsze będzie uśmiechała się / wkładając ten naszyjnik // aż nagle / urwała się nitka / teraz perły zimują / w szparach podłogi*» [3, с. 80]).

У вірші «Babcia» спостерігаємо іншу авторську стратегію в зображенні часу. Образ-картинка, яка виникає в пам'яті-уяві ліричного суб'єкта, переносить в його дитинство: «*moja przenaświętsza babcia / [...] / siedzę na jej kolanach / a ona mi opowiada / wszechświat / od piątku / do niedzieli / zasluchany / wiem wszystko – / – co od niej // nie zdradza mi tylko swego pochodzenia / [...] / nic nie mówi / o masakrze / Armenii / masakrze Turków*» [3, с. 504]. Простими, надміру буденними словами Герберт змінює ракурс з інтимно-замкненого на колективний, акцентуючи на одній із найбільш трагічних сторінок світової історії початку ХХ століття – геноциді вірмен на територіях, контрольованих владою Османської імперії.

Використання дієслів у формі теперішнього часу додає в цитованому фрагменті ефекту реальності минулого: дитинство, коли можна сидіти в бабусі на колінах, постає безпосередньо, «тут і

тепер». У фіналі ж поезії часовий ракурс змінюється: забігаючи на кілька років наперед, ліричний суб'єкт говорить про картину світу у майбутньому, позбавлену «ілюзій» незнання: «*chce mi zaoszczędzić / kilku lat złudzenia / wie że doczekam / i sam poznam / bez słów zaklęć i płaczu / szorstką / powierzchnię / i dno / słowa*» [3, с. 504–506]. Так у творі виникає ефект накладання, співіснування двох синхронних, але різних досвідів – обтяженого реальними життєвими обставинами та віком досвіду бабусі-вірменки та досвіду внука – показаного у становленні, рухомого, динамічного.

Деякі Гербертові тексти актуалізують мотив дитинства зовсім під іншим кутом зору. Показовою є поезія «*Jak nas wprowadzono*» [3, с. 162], де, з одного боку, виникає образ голодного дитинства, а з іншого – підтекстом звучать громадянсько-політичні мотиви. Тут, безсумнівно, Герберт виступає в одному зі звичних для польської громадськості амплу – стає голосом совісті, переповідаючи про те, як голодну дитину-поета привчали виконувати фальшиві приписи і ставати частиною «*oddolnego ruchu literackiego*». Присвята поезії «*obludnym Protektorom*» передає пряму вказівку джерело фальшування, хоч зрозуміло, що викривальне поетичне жало поета сягає більш універсальних законів суспільного співжиття, де обман і профанація стають нормою.

Поетична реалізація мотиву зрілості не належить до тих, які (на відміну від феноменів дитинства чи старості) можна часто віднайти в художній літературі. Герберт тут радше виняток, про що свідчить, скажімо, поезія «*Dojrzałość*». Це поетична медитація, яка відсилає до філософії стоїцизму та до феноменології внутрішнього досвіду людини. Що означає бути зрілим і переживати себе таким, як доросла людина відчуває час, які емоційні маркери його фіксують – цих питань торкається рефлексія автора. Візуально і ритмічно твір поділений на три частини. Вірш починається з констатації: «*Dobre jest to co minęło / dobre jest to co nadchodzi / a nawet dobra jest / terażniejszość*» [3, с. 126] – стоїчно-оптимістичного принципу, добре відомого з античності, згідно з яким усе, що було, є і буде, варто приймати беззастережно. Проте далі Герберт скупими штрихами малює символічно-сюрреалістичний сюжетний образок (виокремлюючи його відступом у графічному малюнку вірша), де зображає «підкладку» такого декларативного стоїцизму, який відтак уже не виглядає настільки однозначним: «*W gnieździe uplecionym z*

*ciała / żył ptak / bił skrzydłami o serce / nazywaliśmy go najczęściej: niepokój / a czasem: miłość // wieczorami / szliśmy nad rwącą rzekę żalu / można się było przejrzeć w rzece / od stóp do głów / [...] / bezradni jak dzieci / i doświadczeni jak starcy» [3, с. 126]. Зрілість, яка втілює в собі переживання любові, неспокою та жалю, яка містить одночасно мудрість та безпорадність, – це вже, так би мовити, продукт життєвого досвіду (індивідуального чи колективного «ми», як у вірші), причому цей продукт не зводиться до набутих в юності знань – додосвідних «істин» про «*добре*». Застосовуючи феноменологічний підхід, чутливий до безпосередньої реальності (на противагу її рецепції через призму апріорних категорій), Герберт вказує на значимі атрибути зрілості, коронуючи їх найважливішим серед інших: «*jesteśmu po prostu wolni / to znaczy gotowi odejść*» [3, с. 126]. Тобто зрілість поет маркує як відчуття свободи і готовність померти.*

Далі, у третій частині вірша, майже в іронічному контексті з'являється образ «симпатичного дідуса» Сенеки. Чільний представник пізньоантичного стоїцизму, Луцій Анней Сенека (4 до н. е. – 65) бачив мету людини в удосконаленні її природи: найважливіший сенс її буття він визначав як прагнення стати «людиною добра», відтак мудрецем (повним радості, веселим, непохитним і безтурботним – як боги). Сенека не бачив трагедії у смерті, вважаючи, що боятися її так само безглуздо, як і старості. Він пішов із життя, розітнувши собі вени, причому зробив це за наказом імператора Нерона, що несправедливо звинуватив його як нібито учасника змови Пісона.

Отож, Герберт висновує уявний діалог, яким і закінчує твір: «*w nosy przychodzi miły staruszek / ujmującym gestem zaprasza / – jak się nazywasz – pytamy strwożeni // – Seneka – tak mówią ci którzy kończyli gimnazjum / a ci ktorzy nie znają łaciny / wołają mnie: umarły*» [3, с. 126]. Зустріч із померлим Сенекою – ще один «момент істини»: щό є досвід Сенеки для тих, хто, словами Герберта, «*nie znają łaciny*» (тобто не знають його вчення, історії життя та смерті). Він лише один із безмежної кількості безіменних – тих, хто колись жив і тепер мертвий. Натомість у свідомості обізнаного реципієнта з'являється ціла низка історичних, філософських, морально-етичних асоціацій. Один і той самий феномен сприймається по-різному – залежно щонайменше як від набутих знань, так і від особисто пережитого досвіду. Та всі у фіналі опиняються перед обличчям смерті, хоч би якими різними не були.

Віртуальний діалог крізь тисячоліття між ліричним суб'єктом Герберта та Сенекою – вияв тяглості культурної традиції, спроба осягнути мудрість віків і пропустити її через власний життєвий досвід. Тому закономірними є порядок, «хронологія» розгортання думки у вірші, які в найзагальнішому вигляді відтворюють етапи людського життя: система «книжних» уявлень про феномен, які формуються в ранньому віці чи юності, – власний досвід зрілості – підсумок, наближення до смерті: осягнення як парадокс. З іншого боку, феномен зрілості як предмет поетичного тексту стає поштовхом для роздумів, які знаходять глибокі асоціації, закорінені в історико-культурний ґрунт.

Ще один поетичний текст, який можна тлумачити в контексті феноменології зрілості, – песимістична «Przypowieść o emigrantach rosyjskich», вірш про те, як, з одного боку, перипетії невблаганного історичного поступу руйнують долі людей, а, з іншого – як час швидко перетворює людські надії в нездійсненне марево, а самих людей – на порох. Притча у своїй основі має цілком реальну, впізнавану історичну картинку: внаслідок червоного терору більшовиків та громадянської війни 1917–1921 рр. на теренах колишньої Російської імперії виникла так звана «біла еміграція» – хвиля еміграції з Росії в Центральну і Західну Європу, яка з 1919 року мала масовий характер. Емігрантами були переважно військові, дворяни, інтелігенція, духовенство, державні службовці та члени їхніх сімей. У «Притчі...» спостерігаємо різючу і сумну зміну між «було» і «стало». Так, на початку твору представники білої інтелігенції зображені з романтично-символістським, загадковим флером: «*Było to w roku dwudziestym / a może dwudziestym pierwszym / przyjechali do nas / rosyjscy emigranci // bardzo wysocy blondyni / o marzycielskich oczach / z kobietami jak sen*» [3, с. 158]. «Мандрівні птахи», «шляхетські бали», «перли» – ці та подібні лексеми створюють відповідний ефект, який, проте, несподівано руйнується: «*paru latach mówiono / tylko o trojgu / o tym który zwariował / o tym który się powiesił / i o tej do której chodzili mężczyźni / reszta żyła na uboczu / i wolno obracała się w proch*» [3, с. 158]. Цілком реалістичний, але майже брутальний контраст демонструє не тільки трагізм ситуації конкретної соціальної групи, викликаний буремними роками, а й, за словами Герберта, «історичними закономірностями», які завжди є пусковим механізмом для численних буденних приватних трагедій. Прагнення до вічності (як до сфери трансцендентного – в символістському сенсі) розбиваються об щоденний побут.

Поезія «O dwu nogach Pana Cogito» належить до тих, де головним персонажем є вигаданий збірний образ, уособлення філософа-мораліста, мислячої людини другої половини ХХ століття. З'явившись вперше в 1974 р. як герой однойменної збірки, він спорадично виникав і в наступних збірках автора і став своєрідним його alter ego, втілюючи роздуми, сумніви, почування автора. Поезію «O dwu nogach Pana Cogito» тлумачать як символ напруженої, амбівалентної, подвійної природи людини, в якій співіснують антитетичні тіло і дух, конкретне та метафізичне, стихія тілесності і безоглядний ідеалізм, тверезий емпіризм та мрійливий ідеалізм, приземлене та високе. Не випадково у творі виникають образи знаменитих героїв Сервантеса – Дон Кіхота і Санчо Панси. На думку українського дослідника творчості З. Герберта В. Бутевича, вірш доречно розглядати і в контексті впливу на автора та конкуренції двох антропологічних моделей – картезіанської та ніцшеанської, які, на його думку, визначають амбівалентність пана Cogito, непослідовність його дій [2]. Деталь, яку зазвичай не актуалізують дослідники і яка дещо змінює акценти можливих інтерпретацій цього твору, – саме феноменологія віку як набування досвіду. Не випадково в поезії про пана Когіто, алегорично виявляючи його життєві вагання-«накульгування» через образи лівої та правої ніг, автор, крім іншого, дає вказівку на «хлоп'ячість» лівої та обтяженість життєвим досвідом правої ніг: «*Lewa noga normalna / rzekłbyś optymistyczna / trochę przykrótka / chłopięca / w uśmiechach mięśni / [...] / prawa / pożał się Boże – / chuda / z dwiema bliznami / jedną wzdłuż ścięgna Achillesa / drugą owalną / bladoróżową / sromotną pamiątką ucieczki*» [3, с. 260]. Ліве, «хлоп'яче» – юне, недосвідчене, і насамперед тому позбавлене відчуття страху, тоді як праве, навпаки, обтяжене життєвим досвідом, причому неоднозначним: шрами вказують на те, що пан Когіто і був у великій небезпеці (поранене ахіллесове сухожилля – алюзія на загальноновизнаний образ слабкості та вразливості, які можуть призвести навіть до смерті), і зраджував («*sromotną pamiątką ucieczki*»). Наївно-оптимістичний крок (тут: погляд на світ) Санчо Панси врівноважується досвідчено-зрілим і шляхетним кроком Дон Кіхота. Із проекцією на хлоп'ячість / зрілість йдеться, зрозуміло, не про фізичні, а про психологічні характеристики віку (безоглядний оптимізм – тверезість в оцінках, юнача безпосередність – шляхетність поведінки і т. ін.). Отже, накладання семантичних нюансів різних мікрообразів у творі, їхньої символічної

глибини створюють багат шаровий конструкт, який відкритий до багатьох інтерпретацій, зокрема і в запропонованому річизі.

Ще один поетичний текст із серії творів про пана Когіто, який вже безпосередньо демонструє звернення З. Герберта до мотивів феноменології віку – «*Pan Cogito a poeta w pewnym wieku*». Це цикл із 17 мініатюр, де автор із притаманними йому іронією та самоіронією розповідає про людські слабкості «поета в певному віці», акцентуючи на віковій старінні: «*Poeta w porze przekwitania / zjawisko osobliwe // ogląda się w lustrze / rozbija lustro // w bezksiężycową noc / topi metrykę w czarnym stawie // podgląda młodych / naśladuje ich kołysanie bioder*» [3, с. 284]. Тлумачі творчості З. Герберта по-різному інтерпретують суб'єктність головного персонажа (сам автор? збірний образ поетів? Ч. Мілош? – див. про це: [7, с. 53]). Коли абстрагуватися від подібної конкретики, «взяти світ у дужки», за словами Гуссерля, і вести мову про потік описаних у творі переживань ліричного персонажа (автор перебуває з ним у складних суб'єктно-об'єктних стосунках, на нього спрямована письменницька інтенція, спроба вжитися в його роль), то можна відслідкувати окремі маркери Гербертової феноменології віку. Основні риси героєвого самопочування спочатку подані майже саркастично – так показано внутрішній конфлікт від неприйняття власного фізичного старіння (дзеркало, метрика, які демонструють цей факт, мають бути знищені; спроба наслідувати молодих; демонстрація власної активності як у суспільному, так і в інтимному). Такий тон увінчується сентенцією: «*poeta w pewnym wieku / w środku niepewnego wieku*» [3, с. 286]. Проте далі цей тон змінюють інші настрої. Скажімо, коли 9 фрагмент («*czyta na przemian Izajasz a Kapital / potem w ferworze dyskusji / mieszają tu się cytaty*» [3, с. 286]) має вже м'якшу, іронічну настроєвість, то подальший текст демонструє чи філософську відстороненість («*poeta w porze niejasnej / między odchodzącym Erosem / a Thanatosem który nie wstał jeszcze z kamienia*» [3, с. 286]), чи лірично-елегійний тон («*poeta w pewnym wieku / wspomina ciepłe dzieciństwo / bujną młodość / niechlubny wiek męski*»), чи драматичний тон поразок («*...gra i przegrywa / zanoszą się nieszczerym śmiechem*» [3, с. 288]) та пізніх прозрінь («*dopiero teraz rozumie ojca...*» [3, с. 288]). Закінчується твір знову вказівкою на тілесність («*ogląda o świcie / swoją rękę / dziwi się skórze / podobnej do kory // na tle młodego błękitu / białe drzewo jego żył*» [3, с. 290], яка, проте, має вже зовсім іншу, ніж на початку твору, тональність.

Зображений у творі рух емоцій ліричного героя практично відтворює основні 5 етапів переживання невідворотного (за Е. Кюблер-Росс) – від заперечення (насамперед, тіла, що старіє), коли людина відмовляється визнати очевидне, – до прийняття. Хоч, власне, момент прийняття у З. Герберта приймає форму здивування («*dziwi się*») – у філософському сенсі. У подиві світ перевертається. Здивування фіксує момент невідомості відомого («моє» тіло, але інше, невідоме), незвичайного у звичайному (образно-асоціативне «*białe drzewo jego żył*»), відтак неприйнятна старість приймається як новий досвід.

Зрілість (що, за логікою речей, є часом *акме* в житті людини – повноти присутності й цілісності буття) в інтерпретації Герберта являє величезну кількість лакун у власній екзистенції – численних днів, місяців, які виявляються нічим не заповнені в пам'яті. Переглядаючи свої старі кишенькові записники («*Kalendarze Pana Cogito*» (зб. «*Rovigo*»)), «від'їжджаючи» «*w czas przeszły dokonany / na samą granicę horyzontu / własnej niepojętej istoty*», пан Когіто відчуває, «*jakby spotkał / kogoś dawno zmarłego / lub niedyskretnie czytał / cudze pamiętniki*» [3, с. 488]. Реальним видається лише плин часу, який фіксують зміни пір року та «*nieubłagane tykanie zegarów*». Вказівка в календарних щоденниках пана Когіто на час сходу і заходу сонця в день, який би мав бути пам'ятним («*kalendarz informuje dokładnie*» [3, с. 490]), – чи не все, що залишається від прожитого. Натомість вказівка на «*...znikliwą / przerywistą linię / własnej egzystencji*» [3, с. 490], що дає неясний спогад про день іменин коханої («*ale czy ona była i on / i ogród i czereśnie*»), свідчить про примарність минулого, а календарні записники – «*– jak łuski wystrzelonych nabojów / – wykres absurdalnej choroby / – jak pamiętnik pogromu*» [3, с. 494]. Без сумніву, тут відчутний відгомін Гайдеггерової розуміння «тепер» як «переходу», тези про «екстатичну часовість існування» – кінечну та якісну у своїй суті, про час як спосіб збирання суб'єктивності.

Гербертова увага доволі часто прикута і до феномену старості та старіння як процесу згасання фізичних і психічних сил, творчого та пізнавального потенціалу людини. Автор досліджує старість із різних ракурсів – і як приватний психологічний і тілесний досвід, як етап у житті і своєрідний стан душі, коли відбувається зміна ракурсу в погляді на себе і на світ, а також як явище, що провокує певні суспільні резонанси. Причому у створенні цього образу в Герберта переважно відсутній трагізм від усвідомлення швидкоплинності

життя чи його «нестачі» та екзистенційного страху передчуття смерті. Настроєво ця позиція видається цілком у дусі його улюблених античних стоїків, ще й із флером філософічної відстороненості, коли мова йде про стосунок до старості ліричного суб'єкта, якого можна ототожнити з alter ego самого автора, для якого цей життєвий етап є особистим досвідом. Так це відбувається, скажімо, в поезії «Starość» із останньої зб. «Епілог бурі», де не знайдемо жалю за незліченними пишнотами світу, за чуттєвістю та емоційністю, на які багата юність. Натомість виникає образ іронічної відстороненості, старечої апатії до світу, коли приходить усвідомлення «марноти марнот», коли молодечі прагнення приходять лише уві сні, але вже знаєш їхню гірку ціну («*sen ten sam – połów myszy zdobycie wieży*»): «*niepotrzebne mi są żadne pamiątki / rzeczywistość obraca się wolno w żyłach / przed zamkniętymi oczami / wiem że to on zdradził / niepotrzebne są mi rozwinięcia tematu / ponieważ wszystko się powtarza // teraz jest lepiej / nie jestem ciekaw*» [3, с. 560].

Змальовуючи старість у віці, коли цей досвід ще не власний, автор «випробовує» її на якість у ролі спостерігача. Причому робить це у притаманній йому манері, в основі якої – поетика парадоксу. У поезії «Stary Prometeusz» (зб. «Pan Cogito») автор створює альтернативну історію долі міфологічного титана, де той доживає до старості і в поважному віці перетворюється з бунтаря, здатного повстати проти богів, героя, який жертвував собою в ім'я людей, на цілком задоволеного, зі зручно облаштованим, монотонним побутом старого конформіста, який «*pisze pamiętniki. / próbuje w nich wyjaśnić / miejsce bohatera w systemie konieczności, / pogodzić sprzeczne ze sobą pojęcie / bytu i losu...*» [11]. Образи вогню, колись подарованого людям, – давно «прирученого», одомашненого («*Ogień buzuje wesóło na kominku*»), опудала орла (зрозуміло, того, що колись клював Прометею печінку) та подячного листа від кавказького тирана, «*któremu dzięki wynalazkowi Prometeusza / udało się spalić zbuntowane miasto*» (вогонь із блага перетворюється на засіб покарання), – свідчать про те, що звичні шаблони історії не діють, що історичні символи можуть бути облудними, що доля героя (яка у давньогрецьких міфах є заздалегідь визначеною) може розбиватися об побут і, важливіше, об його вибір. Загасла бунтівна іскра перетворюється лише на тихий сміх як незгоду зі світом: «*Prometeusz śmieje się cicho. / Jest to teraz jedyny sposób / wyrażenia niezgody na*

świat» [11]. Старість у тексті є ознакою втрати пасіонарності персонажа, зміни його психології, онтологічного статусу, хоч, зрозуміло, художнє узагальнення Герберта сягає значно далі, ілюструючи релятивність звичних міфологем та стереотипів.

Інші знамениті Гербертові твори, де він торкається теми старіння, згасання життєвого і творчого потенціалу людини, – «Beethoven» (зб. «Raport z oblężonego Miasta i inne wiersze») та «Kant. Ostatnie dni» (зб. «Epilog burzy»). Закономірно, що автора цікавлять у цьому сенсі знакові постаті, які є символом величі людського генія. Обидва тексти моделюють візію психофізіологічного згасання тих, хто є мірилом віртуозності у творчості та мисленні. Історію хвороби геніального німецького композитора Бетховена автор описує з майже лікарською ретельністю, з багатим використанням латинської термінології та з непривабливими натуралістичними деталями, які профанують постать генія («*niechlujny klótlivy z ospowatą twarzą / pił ponad miarę i tanio – piwo dorożkarski sznaps / osłabiona gruźlicą wątroba odmówiła gry*» [3, с. 362]). Фінал поезії побудований на контрасті: якими б буденними не були в кінці життя обставини абсолютно глухого і залежного від алкоголю Бетховена, якими б сумними не були тілесні та психологічні метаморфози генія, його довершене мистецтво залишається зв'язком із прекрасною і безсмертною природою: «*on jakby żył jeszcze pożycza pieniądze zabiega / między niebem a ziemią nawiązuje kontakty / lecz księżyc jest księżycem także bez sonaty*» [3, с. 364]. Тілесне зникоме, воно піддається руйнівній силі часу, проте творчий інтелект спрямований у безсмертя.

У пізній поезії «Kant. Ostatnie dni» зображення згасання людського генія має іншу риторичку. Остаточне знищення людського в людині, розсіювання її свідомості – фінал життя генія думки. Текст є інвективним зверненням до природи (зауважмо: апеляцією до природи як вічної істини завершується «Beethoven»), яку звинувачено в невеликодушності: «*To naprawdę – naturo – nie świadczy o twojej / wielkoduszności / a jeśli nie jesteś wielkoduszna / możesz nie być wcale*» [3, с. 522]. Виродження, перетворення найглибшого мислителя на фантома, привида – лише один із фрагментів історії та закон природи, із яким автор не здатен примиритися: «*To zupełnie w złym guście / kazać temu / który ćwiczy się w zawodzie widma / stać się – nagle – / upiorem*» [3, с. 522]. Песимізм Герберта тут не знаходить виходу в античному стоїцизмі, який був для нього доброю опорою в ранній творчості.

Тематизація віку у поетичній творчості З. Герберта демонструє увагу автора до філософсько-медитативного осмислення локальних часових образів людського існування. Дитинство постає в Герберта переважно через призму конкретно-речових чи персоніфікованих образів, базованих на власних спогадах, проте зазвичай таких, що тяжіють до універсалізації. Феномен зрілості постає в поета крізь призму понять «досвід», «стоїцизм», «вибір», «пам'ять». Це найбільш динамічний, напружений, непередбачуваний та амбівалентний стан існування, розчахнутий, розпросторений між молодістю та остаточним згасанням. Проблема старості у поезії Герберта подається як проблема зникнення. Феномен старості чи не найбільше актуалізований, причому часто у протилежних контекстах: ліричний суб'єкт то іронізує з приводу згасання людської активності у старечому віці, то цілком стоїчно приймає старість із її невідворотністю, то ремствує на природу за абсурдність зникнення людського в людині у передсмертному стані.

Поетична фіксація змін у переживанні часу, які залежать від пам'яті, інтенції, уяви, рефлексії людини, а також від сприйняття цих змін, їх пере- і проживання, творить у З. Герберта своєрідну художню філософію вікових феноменів, які становлять екзистенційний центр існування людини.

Література

1. Бабук А. В. Феноменология детства в поэзии английских романтиков. Часоп. Беларус. дзярж. ун-та. Філалогія. 2017. № 1. С. 45–50.
2. Бутевич В. Замітки про один вірш Збігнева Герберта у ніцшеанському контексті. Мова і культура. 2016. Вип. 18. Том V (180). С. 137–144.
3. Герберт, З. Поезії: [польськ., укр. мовами] / пер. укр. мовою В. Дмитрука. Львів: Каменяр, 2007. 641 с.
4. Історія європейської ментальності / За ред. Петера Дінцельбахера / Переклав з нім. Володимир Кам'янець. Львів: Літопис, 2004. 720 с.
5. Пигров К., Секацкий А. Бытие и возраст. Монография в диалогах. СПб.: Алетейя, 2017. 250 с.
6. Эпштейн М. К философии возраста. Фрактальность жизни и периодическая таблица возрастов Опубликовано в журнале [Электронный ресурс]. Звезда. 2006. № 4. URL: <https://magazines.gorky.media/zvezda/2006/4/k-filosofii-vozrasta-fraktalnost-zhizni-i-periodicheskaya-tablicza-vozzrastov.html> (дата звернення: 30.11.2019)
7. Abriszewska, Paulina. Lustrzane konfrontacje Pana Cogito. Białostockie Studia Literaturoznawcze. 2018. № 12. S. 41–58.
8. Barańczak, S. Uciekinier z Utopii. O poezji Zbigniewa Herberta. London: Polonia, 1984. 155 s.

9. Childhood in the Middle Ages and the Renaissance, The Results of a Paradigm Shift in the History of Mentality / ed. Classen, A. Berlin: de Gruyter, 2005. 444 p.
10. Herbert i znaki czasu. Colloquia Herbertiana, red. E. Feliksiak, M. Leś, E. Sidoruk, T. 1: Białystok, 2001, T. 2: Białystok, 2002.
11. Herbert, Zbigniew. Stary Prometeusz (wiersz klasyka). [Електронний ресурс]. URL: <https://literatura.wywrota.pl/wiersz-klasyka/41986-zbigniew-herbert-stary-prometeusz.html> (дата звернення: 30.11.2019)
12. Kaliszewski, Andrzej. Gry Pana Cogito. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1982. 242 s.
13. Kornhauser, Julian. Uśmiech sfinksa : o poezji Zbigniewa Herberta. Kraków : Wydawn. Literackie, 2001. 168 s.
14. Ligęza Wojciech. Herbert: krótka historia czytania. Konteksty kultury. 2018/15, z. 1, S. 4–27.
15. Mikołajczak M. Pomiędzy końcem i apokalipsą: o wyobraźni poetyckiej Zbigniewa Herberta. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2013. 442 s.
16. Old Age in the Middle Ages and the Renaissance / ed. Classen, A. Berlin: de Gruyter, 2007. 575 p.
17. Opacka-Walasek D. «...pozostać wiernym niepewnej jasności». Wybrane problemy poezji Zbigniewa Herberta. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1996. 184 s.
18. Poznawanie Herberta / wybór i wstęp Andrzej Franaszek. Kraków: Wydaw. Literackie, [T. 1]. 1998. 440 s. [T. 2]. 2000. 476 s.

References

1. Babuk A. V. Fenomenologija detstva v poeziji anglijskih romantikov [Phenomenology of the childhood in English romantic poetry]. In: *Chasop. Belarus. dzjarzh. un-ta. Filalogija*. 2017. no. 1. S. 45–50. (in Russian).
2. Butevych V. Zamitky pro odyń virsh Zbignjeva Herberta u nicsheansjkomu konteksti. [Notes on one verse by Zbigniew Herbert in the Nietzschean context]. In: *Mova i kultura*. 2016. Vyp. 18. Tom V (180). S. 137–144. (in Ukrainian).
3. Herbert, Z. Poeziji [Poetry] : [poljsjk., ukr. movamy] / per. ukr. movoju V. Dmytruk. Ljviv: Kamenjar, 2007. 641 s. (in Ukrainian).
4. Istorija jevropejskoji mentaljnosti [History of the European mentality] / Za red. Petera Dinceljbakhera / Pereklav z nim. Volodymyr Kam'janecj. Ljviv: Litopys, 2004. 720 s. (in Ukrainian).
5. Pigrov K., Sekackij A. Bytie i vozrast. Monografija v dialogah [Being and age. Monograph in dialogs]. SPb.: Aletejja, 2017. 250 s. (in Russian).
6. Epshtejn M. K filosofii vozrasta. Fraktal'nost' zhizni i periodicheskaja tablica vozrastov [To the philosophy of age. The fractality of life and the periodic table of ages]. In: *Zvezda*. 2006. no. 4. URL: <https://magazines.gorky.media/zvezda/2006/4/k-filosofii-vozrasta-fraktalnost-zhizni-i-periodicheskaya-tablicza-vozrastov.html> (in Russian).

7. Abriszewska, Paulina. Lustrzane konfrontacje Pana Cogito [Mirror confrontations of Mister Cogito]. *Białostockie Studia Literaturoznawcze*. 2018. № 12. S. 41–58. (in Polish).
8. Barańczak, S. Uciekinier z Utopii. O poezji Zbigniewa Herberta [Refugee from Utopia. With the poetry of Zbigniewa Herbert]. London : Polonia, 1984. 155 s. (in Polish).
9. Childhood in the Middle Ages and the Renaissance, The Results of a Paradigm Shift in the History of Mentality / ed. Classen, A. Berlin: de Gruyter, 2005. 444 p.
10. Herbert i znaki czasu. Colloquia Herbertiana [Herbert and signs of time. Colloquia Herbertiana], red. E. Feliksiak, M. Leś, E. Sidoruk, T. 1: Białystok, 2001, T. 2: Białystok, 2002. (in Polish).
11. Herbert, Zbigniew. Stary Prometeusz [Old Man Prometheus] (wiersz klasyka). [Електронний ресурс]. URL: <https://literatura.wywrota.pl/wiersz-klasyka/41986-zbigniew-herbert-stary-prometeusz.html> (in Polish).
12. Kaliszewski, Andrzej. Gry Pana Cogito [Games of Mister Cogito]. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1982. 242 s. (in Polish).
13. Kornhauser, Julian. Uśmiech sfinksa : o poezji Zbigniewa Herberta [Sphinx smile: about the poetry of Zbigniew Herbert]. Kraków : Wydawn. Literackie, 2001. 168 s. (in Polish)
14. Ligęza Wojciech. Herbert: krótka historia czytania [Herbert: short history of reading]. In: *Konteksty kultury*. 2018/15, no. 1, S. 4–27. (in Polish).
15. Mikołajczak M. Pomiędzy końcem i apokalipsą: o wyobraźni poetyckiej Zbigniewa Herberta [Between an end and apocalypse: with poetic imagination of Zbigniew Herbert]. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2013. 442 s. (in Polish).
16. Old Age in the Middle Ages and the Renaissance / ed. Classen, A. Berlin: de Gruyter, 2007. 575 p.
17. Opacka-Walasek D. «...pozostać wiernym niepewnej jasności». Wybrane problemy poezji Zbigniewa Herberta [«...remain faithful to uncertain clarity». Select problems of poetry of Zbigniewa Herbert]. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1996. 184 s. (in Polish).
18. Poznawanie Herberta [Recognition of Herbert] / wybór i wstęp Andrzej Franaszek. Kraków: Wydaw. Literackie, [T. 1]. 1998. 440 s. [T. 2]. 2000. 476 s. (in Polish).

Lilia Lavrynovych. Age Coordinates of the Personal Lifeworld in the Zbigniew Herbert's Poetic Philosophy. The article deals with the philosophical and poetic understanding of the age categories of childhood, maturity, old age in the lyrics of Z. Herbert. On the basis of a number of poetic works from different periods, age mods as the phenomena that make up the existential center of human existence have been analyzed.

Herbert childhood appears mainly through the prism of concrete, real or personalized images based on his own memories that tend to universalisation. The

phenomenon of maturity in the poetry of the Polish author is the most intense and ambivalent state of existence.

The problem of old age as a problem of extinction is presented. The phenomenon of old age is perhaps most actualized, and often in opposite contexts (either because of the motives of ancient Stoicism, or because of the use of the poetics of paradox in order to portray the absurdity of the destruction of human consciousness in the death state).

Key words: Z. Herbert, phenomenology of age, childhood, maturity, old age, the poetics of paradox.

Лавринович Лілія Богданівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки; ORCID ID: 0000-0001-8588-9790; lilawri@gmail.com

УДК 821.162.1.09.159.922.7

Тетяна Марченко

Проблеми перехідного віку в романі Й. Ягелло «Кава з кардамоном»

У статті йдеться про особливості літератури для та про підлітків на матеріалі роману Й. Ягелло «Кава з кардамоном». Твір проаналізовано у контексті стосунків батьків і дітей, адже ця проблема у сучасному суспільстві стоїть дуже гостро. Простежується вплив сім'ї та оточення на формування особистості та характеру головної героїні роману – Халіни. Акцентується на зв'язку та взаємній відповідальності батьків та дітей, досліджується психологія підлітків через їхні вчинки, поведінку, моральні випробування.

Ключові слова: проблема, батьки і діти, сім'я, депресія, психологізм.

Література для дітей та юнацтва становить на сьогодні чисельний пласт світового письменства та є вагомим об'єктом наукової рефлексії, про що свідчать навіть недавні докторські дисертації таких вітчизняних дослідниць, як В. Кизилова (2014), Т. Качак (2019), М. Варданян (2019).

Основні тенденції розвитку літератури для дітей та юнацтва на сучасному етапі узагальнила Т. Качак: відсутність тематичних обмежень; розгалужена жанрова система; синтез і дифузія жанрових форм в межах одного тексту; домінування фантастичного над реальним у літературі для дітей молодшого та середнього шкільного